

Marius ĖMUŽIS
Vilniaus universitetas

Pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas Kaune ir komunistų bandymai jį paveikti¹

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojamas pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas, vykęs 1935 m. rugpjūčio mėnesį Kaune, ir užsienio lietuvių komunistų bei Lietuvos komunistų bandymai jam daryti įtaką. Kongresu domėjosi ne tik JAV „pažangieji“, bet ir Lietuvos komunistai Maskvoje. Jų lyderis Zigmas Angarietis susirašinėjo su JAV komunistu Antanu Bimba ir siuntė šiam pasiūlymus, kaip kongreso komunistų delegatai galėtų elgtis, ko galėtų siekti. Delegatai, kurie buvo išrinkti ir atvyko į Kauną, atsižvelgė į Z. Angariečio pasiūlymus ir dar pridėjo savuosius: gauti tribūną agitacijai, parodyti kitiems delegatams, kaip gyvena Lietuvos darbininkija, kelti klausimus dėl demokratijos likimo Lietuvoje ir kitas problemas.

Daug nuveikti kongreso komunistų delegatams nepavyko, tačiau jie dalyvavo diskusijose, įteikė peticiją su išėivijoje surinktais parašais, parengė ir paskutinę kongreso dieną išplatino atsišaukimą, kritikuojančių kongresą, priimtas rezoliucijas, ir ragino lietuvių opoziciją vienyti su liaudies frontą. Kai kurie kairieji lietuviai juos matė kaip autoritetus.

LKP veikėjai prieš pat kongresą bandė susitarti su socialdemokratų bei Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos veikėjais ir bendrai veikti per kongresą. Buvo surengti keli pasitarimai, bet dėl abipusio nepasitikėjimo ir politinių skirtumų susitarti nepavyko. Lietuvos komunistai, negalėdami būti delegatais, siekė veikti šalia kongreso. 1935 m. rugpjūčio 11 d. per atidarymą jie bandė surengti demonstraciją, bet iškelti transparanto jiems nepavyko, keli demonstrantai buvo suimti.

Raktažodžiai: pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas, Kominternas, komunistai, komunizmas, nelegalus veikimas, Lietuvos komunistai, tarpukaris.

Pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas buvo neeilinis renginys to meto Lietuvoje, į kurį atvyko per 100 delegatų ir apie 3 000 lietuvių iš viso pasaulio. Lietuvos visuomenė ir lietuvių

¹ Tyrimas atliktas vykdant podoktorantūros stažuotę, finansuojamą Europos socialinio fondo lėšomis pagal priemonę nr. 09.3.3-LMT-K-712-02 „Mokslininkų, kitų tyrėjų, studentų mokslinės kompetencijos ugdymas per praktinę mokslinę veiklą“.

diasporos bendruomenės bei politinės jėgos jam skyrė nemažai dėmesio. Kiekviena jų turėjo savų tikslų ir siekių – Lietuvos valdžia, sankcionavusi kongresą ir skyrusi jam pinigų, siekė plėsti ryšius su lietuvių diaspora, gerinti šalies įvaizdį pasaulyje, pritraukti investicijų, o opozicija tautininkų valdžiai siekė parodyti demokratijos trūkumą ir priespaudą. Antivalstybiškai veikę komunistai siekė panašių tikslų, bet šalia to buvo ir siekis sukelti neramumus, valdžios krizę, galbūt sukilimą.

Tyrėjas, pasirinkęs analizuoti gana lokalų ir trumpą epizodą, kurio objektas – marginalios ir užsienio šalies remiamos grupės dažnai nesėkminga veikla, rizikuoja būti nesuprastas – kam reikia tirti tokį menką epizodą, per kurį nieko reikšminga nepasiekta? Išties šis trumpas epizodas yra tarsi pavyzdinis atvejis, parodantis komunistų veiksmus, jų ribotumą, problemas ir metodus. Čia atsiskleidžia išeivijos ir Lietuvos komunistų bendradarbiavimas, jų taktikos paskutiniaus nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais problema, bandymas susitarti su kitomis opozicinėmis jėgomis dėl bendrų veiksmų ir patirtos nesėkmės, taip pat pačios kompartijos neaktyvumas.

Kita vertus, 1935 m. žymėjo Lietuvos komunistų partijos (toliau LKP) veiklos Lietuvoje šioji tokį pakilimą dėl naujos Kominterno taktikos. Jos esmė buvo bandyti susitarti dėl bendrų veiksmų su opozicinėmis partijomis, taip pat plačiau infiltruotis ir išnaudoti galimybes legaliose organizacijose, veikiant atvirai arba su priedanga. Besikeičiančią taktiką komunistų veikloje atspindi ir nagrinėjama tema.

Šio tyrimo tikslas – išsiaiškinti Lietuvos ir lietuvių išeivijos komunistų bandymus paveikti pirmąjį Pasaulio lietuvių kongresą ir jo delegatus. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: 1) ištirti, kokia buvo komunistų politika ir požiūris į kongresą; 2) išanalizuoti komunistų pasiūlymus delegatams, planus prieš kongresą ir ką komunistų delegatams pavyko nuveikti kongrese; 3) parodyti Lietuvos komunistų veiklą per kongresą ir tos veiklos metodus.

Pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas ir komunistų veikla jo metu susilaukė sovietinių istorikų dėmesio. Jų užduotis nagrinėjant nepriklausomoje Lietuvoje veikusį pagrindinį komunistinį judėjimą – išpūsti jo veiklą ir parodyti, kad buvo nuosekliai einama į socialistinę revoliuciją, kuri neva įvyko 1940 m. Toks epizodas kaip šis kongresas jiems buvo svarbus siekiant parodyti „platų“ komunistų veikimą, tačiau realybę reikėjo gerokai pagražinti. Solomonas Atamukas rašė, kad kongreso atidarymo dieną prie Valstybės teatro, kur ir vyko kongreso posėdžiai, įvyko tūkstantinė darbo žmonių demonstracija ir susirėmimai su policija². Leokadija Petkevičienė tą patį epizodą dar labiau išpūtė ir rašė, kad buvo suimta 11 žmonių³, bet analizuojant toks teiginys nepasitvirtino.

Nors šiose studijose pasitaiko faktinių netikslumų (galbūt atsiradusių specialiai, nes kaip tyčia išpučiančių, o ne menkinančių komunistų veikimo mastą), autoriai nevengė paneigti ir klaidingų kolegų prielaidų. S. Atamukas rašė, kad LKP gerai pasirengė ir panaudojo Pasaulio lietuvių kongresą⁴, tačiau L. Petkevičienė tokį teiginį sukritikavo, pasirem-dama vieno iš LKP CK sekretoriato narių Karolio Grosmano laišku, kuriame šis teigė, kad

² Atamukas, Solomonas, *LKP kova prieš fašizmą, už tarybų valdžių Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, 113.

³ Petkevičienė, Leokadija, *JAV pažangiųjų lietuvių visuomeninė-kultūrinė veikla 1933–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1969, 111.

⁴ Atamukas, *LKP kova prieš fašizmą*, 113.

LKP tinkamai neįvertino kongreso panaudojimo ir nebuvo pasirengusi⁵. Nors ir K. Grosmano informacija nėra itin patikima dėl asmeniškumų bei nesutarimų su LKP lyderiu Zigmū Angariečiu, taip pat dėl noro kaltę už nesėkmes suversti LKP Politbiurui, visgi ji arčiau tiesos nei S. Atamuko perdėtas vertinimas.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atsirado galimybė įvertinti kongresą be sovietinių ideologinių klišių. Bene pirmasis tai padarė Alfonsas Eidintas⁶, apžvelgęs kongreso esmę, eigą ir atkreipęs dėmesį į opozicijos pareiškimus. Kongresą aprašė ir Vitalija Kasperavičiūtė, ji savo disertacijoje tyrinėjo Lietuvos Respublikos emigracijos politiką⁷, o šios problemos kontekste aptarė ir išeivijai padėti skirtos Draugijos užsienio lietuviams remti, kuri organizavo kongresą, veiklą. Bene išsamiausiai apie kongresą rašė Juozas Skirius⁸, apibūdinęs kongreso rengėjų sumanymus, santykį su Lietuvos valdžia, organizacinius sunkumus, kongreso eigą ir nutarimus.

Aprašydami kongreso eigą į šiame straipsnyje gvildenamą problemą autoriai atskirai nesigilino, tik užsiminė apie opoziciją kongrese bei opozicinių veikėjų kalbas per kongreso atidarymą. Visi autoriai teigė, kad opozicija siekė panaudoti kongreso tribūną valdžiai kritikuoti, bet iš esmės savo analizėje apsiribojo pačiu kongresu, neanalizavo, ką opozicinės ar kitos jėgos tomis dienomis veikė ir kaip iš šalies bandė daryti įtaką kongresui. Jaučiamas ir pelnytas nepasitikėjimas kai kuriais šaltiniais.

Kaip ir istoriografija, taip ir šaltiniai, padedantys pažvelgti į nagrinėjamas problemas, negausūs, be to reikalaujantys atidumo ir atsargos. Pagrindinis šaltinis yra Lietuvos komunistų susirašinėjimas su Maskvoje dirbusiais LKP lyderiais, taip pat su JAV lietuvių komunistais⁹. Iš šių dokumentų atsiskleidžia komunistų veikla, o aprašomi įvykiai pateikiami nesistengiant jų pagražinti (bent ne tiek, kiek vėliau tai darė sovietų istorikai) ar kažką užstoti, neretai pripažįstama padarius nemažai klaidų. Visgi laiškai nėra analitiniai dokumentai, juose pateikiama asmens nuomonė, jo susidarytas vaizdas. Be to, šių šaltinių patikimumą riboja laiškuose jaučiami asmeniškumai, susipriešinimas, atsiradęs dėl 1935 m. tarp LKP veikėjų kilusios kovos už valdžią.

Todėl laiškuose pateikiama informacija buvo tikrinama remiantis kitais šaltiniais, ypač Valstybės saugumo departamento dokumentais. Išlikę agentų¹⁰ pranešimai, taip pat įvykių dienynai, kvotos bylos labai padeda patikslinti informaciją¹¹. Tačiau ir ši informacija ne visada patikima. Agentai taip pat buvo žmonės, kurie stebėjo, klausė, bet labai stipriai neanalizavo, todėl informacija kartais prasilenkia su realybe¹². Šias problemas įveikti kiek

⁵ Petkevičienė, *JAV pažangiųjų lietuvių*, 114.

⁶ Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993.

⁷ Kasperavičiūtė, Vitalija, *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 m.*: daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2011.

⁸ Skirius, Juozas, *Lietuvos valdžios ryšiai su JAV lietuviais 1926–1940 metais: suartėjimo kelių paieškos*. Vilnius: LEU leidykla, 2016.

⁹ LKP CK fondas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. 77.

¹⁰ Jie vadinti sandarbininkais, bet straipsnyje bus laikomi agentais.

¹¹ VSD fondas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 378.

¹² Pavyzdžiui, VSD agentas Vilkas, pranešinėjęs apie Socialdemokratų partijos CK vidaus reikalus, kartais stipriai sutirštindavo informaciją, ypač apie jų santykius su komunistais. Tai VSD agentūros skyriaus tarnautojai ilgainiui suprato. Žr. 1935 06 10 agento Vilkas pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4297, l. 56.

padeda tų žmonių, kurie agentų pateikiamą informaciją analizavo, t. y. Valstybės saugumo departamento (toliau VSD) agentūros skyriaus analitikų informacija dėl medžiagos patikimumo rašoma ant pranešimo blanko.

Kai kurias informacijos spragas, taip pat ir informacijos patikimumo, užpildyti padeda memuarai. Tyrime naudotasi dviejų tipu memuarais – publikuotais ir nepublikuotais. Pirmiausia tai Draugijos užsienio lietuviams remti (toliau DULR) pirmininko, vieno pagrindinių kongreso organizatorių Rapolo Skipičio atsiminimai¹³, kuriuose jis išsamiai analizuoja kongreso organizavimo ir eigos peripetijas. Atskirai užsimena ir apie komunistų dalyvavimą bei veiklą kongrese. Dar remiamasi kongreso dalyvio, komunisto Fredo Abeko „atsiminimais“. Grįžęs į JAV F. Abekas išleido knygėlę apie Lietuvą¹⁴, kurioje aprašė ir savo patirtis kongrese, bet šiuose atsiminimuose yra nemažai faktinių netikslumų arba tikslingų iškreipimų, todėl informacija vertinama kritiškai.

Nepublikuotieji atsiminimai buvo surinkti buvusio Partijos istorijos instituto bendradarbių, dabar saugomi Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau LYA) LKP dokumentų skyriuje¹⁵. Šie memuarai pasižymi tendencingumu, bandymu pagražinti ir padidinti savo veiklą. Kai kurie tekstai, tokie kaip Henriko Valečkos, yra absoliučiai nepatikimi dėl autoriaus maišomų faktų, pernelyg detalių dialogų aprašymo, kuriuos praėjus daug metų nuo tų įvykių retas žmogus atpasakotų tiksliai. Nepaisant to, autoriai pateikia šiek tiek svarbių faktų apie kongreso delegatų komunistų veiklą Kaune 1935-ųjų vasarą.

Periodinė spauda taip pat svarbus šaltinis, suteikiantis papildomų faktų, leidžiantis patikrinti jų patikimumą. Buvo peržvelgti visi pagrindiniai to meto Lietuvos dienraščiai *Lietuvos aidas*, *Lietuvos žinios* ir kiti. Informacijos ieškota ir iševijoję leistuose laikraščiuose, tokiuose kaip *Draugas*, taip pat komunistinės pakraipos leidiniuose *Vilnis*, *Laisvė*, *Šviesa*. Tačiau 1935 m. rugpjūčio mėnesio šių laikraščių numerių Lietuvoje nėra, išskyrus Niujorke leistą *Šviesą*. Apie įvykius rašė ir Maskvoje leidžiamas komunistinis žurnalas *Priekalas*. Tiesa, tai nebuvo naujienų pavidalo rašiniai, o daugiau apžvelgiamieji. Akivaizdu, kad medžiagą žurnalo leidėjai gaudavo iš Kauno, taip pat iš Z. Angariečio ir jos patikimumas neretai abejotinas, pavyzdžiui, neaiškus Kauno darbininkų „laiskų-pasveikinimų“ kongreso delegatams autentiškumas.

Kadangi tuo metu vienas pagrindinių komunistų komunikavimo bei jų politikos išraiškos būdų buvo atsišaukimai ir platinimas, svarbu panagrinėti, kokie atsišaukimai buvo leidžiami. Tam galima pasitelkti tokių atsišaukimų sąvadą, sudarytą komunistinių istorikų¹⁶. Su kongresu susiję tik keli atsišaukimai, todėl apie visų jų autentiškumą (kad buvo išleisti) kalbėti sunku, tačiau bent vienas iš aptariamųjų atsišaukimų išties buvo išleistas, nes rastas ir perduotas VSD.

¹³ Skipitis, Rapolas, *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai*. Čikaga, 1967.

¹⁴ Abekas, *Lietuva 1935 metais*.

¹⁵ Partijos istorijos instituto fondas, LYA, f. 3377.

¹⁶ *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai: 1935–1940 metai*, 4 t. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

Kas buvo komunistai, dalyvavę pirmajame Pasaulio lietuvių kongrese?

Rengdamasis kongresui DULR pirmininkas R. Skipitis keliavo po Jungtines Valstijas. Ten kalbėjo viešai, taip pat per radiją, ragino visus lietuvius aktyviai dalyvauti kongrese. Atsiminimuose R. Skipitis rašė, kad tik jam atvykus į JAV „lietuvių komunistų vadas“ (greičiausiai turimas omenyje Rojus Mizara¹⁷) atsiuntė pasikalbėti komunistinio laikraščio *Laisvė* reporterį. JAV komunistams rūpėjo, ar jie galės siųsti į Pasaulio lietuvių kongresą savo atstovus. R. Skipitis prisiminė, kad buvo numanoma, jog komunistai stengsis išnaudoti kongresą savo propagandai, jis taip pat suprato, kad su komunistais susitarti nepavyks, bet pasisakė, kad visi lietuviai galėtų dalyvauti lygiomis galimybėmis. Iš šių atsiminimų išryškėja ir paradoksas: R. Skipitis ir kongreso proponentai manė, kad užsienio lietuviai, ypač komunistai ar socialistai, pamatę tikrąją Lietuvos padėtį, nusiųs nuo svetimos valstybės (SSRS) propagandos ir išitrauks į lietuvišką veiklą¹⁸. JAV ir Lietuvos komunistų lyderiai, atvirksčiai, tikėjosi, kad dauguma delegatų nekomunistų pamatę padėtį Lietuvoje, „fašizmo siautėjimą“ supras, kad reikia organizuoti „antifašistinę kovą“¹⁹.

Atstovai į kongresą turėjo būti renkami. Lietuvių organizacijos, turinčios iki 1 000 narių, rinko vieną atstovą, o turinčios daugiau – po vieną atstovą iš kiekvieno 1 000 narių. Atstovus organizacijos turėjo rinkti per visuotinį susirinkimą, o jei tokio nebuvo, galėjo rinkti ir valdybos. Vietose, kur lietuvių organizacijų nebuvo, atstovus į kongresą galėjo rinkti vietos lietuvių kolonijų susirinkimai (galiojo ta pati kvota – tūkstančiui lietuvių vienas atstovas). Kiekvienas atstovas galėjo turėti tik vieną mandatą, be teisės jį perduoti. Atstovui pasirašytą įgaliojimą turėjo įteikti organizacijos valdyba ar susirinkimo prezidiumas. Be to, ten, kur yra lietuviškieji konsulatai, mandatą reikėjo įregistruoti ir pranešti apie išrinktąjį atstovą į Kauną²⁰ (vėliau komunistų delegatai kėlė klausimą, ar tikrai visi delegatai turėjo mandatus²¹).

Gavę R. Skipičio užtikrinimą, kad ir komunistai gali dalyvauti, JAV lietuviai komunistai 1935 m. birželio 20 d. – liepos 1 d. Klivlande surengė visuotinį Amerikos lietuvių darbininkų suvažiavimą. Buvo pranešama, kad suvažiavime dalyvavo 250 delegatų, kurie neva atstovavo 56 000 organizuotų lietuvių darbininkų. Taip pat dalyvavo 9 delegatai iš Kanados, kurie atstovavo per 1 000 darbininkų. Šalia diskusijų ir priimtų programinių nuostatų suvažiavimas išrinko delegatus į Pasaulio lietuvių kongresą²².

Išties pagal anksčiau minėtą rinkimų tvarką, jei tikėsime, kad šio suvažiavimo atstovai atstovavo 56 000 lietuvių, suvažiavimas turėjo išrinkti bent 56 atstovus. Nuo Kanados

¹⁷ Rojus Mizara tuomet buvo laikraščio *Laisvė* redaktorius ir Lietuvių darbininkų susivienijimo pirmininkas. *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2. Vilnius: Mintis, 1968, 616–617.

¹⁸ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 323.

¹⁹ Reikėtų pridurti, kad iki Lietuvos okupacijos JAV lietuvių komunistų ir nekomunistų santykiai nebuvo itin geri, bet tai buvo daugiau politinės rietenos. Po okupacijos ir ypač pasirodžius „dipukams“ santykiai bei antikomunistinės nuotaikos itin paastrėjo. Ir R. Skipičio atsiminimai, rašyti 7-ame dešimtmetyje, buvo to paveikti.

²⁰ „Pasaulio lietuvių kongresas“, *Lietuvos žinios*, 1935 balandžio 3, nr. 77, 5.

²¹ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 50.

²² Mizara, Rojus, „Laiškas iš Amerikos“, *Priekalas*, 1935, nr. 8, 516.

turėjo būti deleguotas vienas. Tačiau buvo išrinkti keturi JAV lietuvių atstovai ir vienas Kanados. Šie atstovai buvo F. Abekas, Jonas Ormanas, Jonas Mažeika ir Kielienė, o iš Kanados – Matas Gobas (Guobas)²³.

Nėra aišku, kodėl buvo išrinkti tik keli delegatai, jei atstovaujama lietuvių skaičius buvo didesnis (nors tai abejotina). Žinoma, komunistai turėjo suvokti, kad siunčiant daugiau gali būti problemų. Kitas aspektas – lėšos. Galbūt buvo išklaudyta į dar gegužės mėnesį atsiųstą LKP lyderio Z. Angariečio pasiūlymą – siųsti bent po 3–5 delegatus, bet per daug delegatų nerinkti ir neeikovoti lėšų²⁴. Siunčiami delegatai nebuvo itin žinomi. F. Abekas (tikrasis vardas Motiejus Akelaitis) tuomet dirbo Čikagoje leidžiamo laikraščio *Vilnis* redakcijoje. Po 1917 m. bolševikinio spalio perversmo jis buvo nuvykęs į Sovietų Rusiją, bet apie 1920 m. grįžo atgal į JAV. *Lietuvos aide* buvo rašoma, kad jis atstovauja Amerikos darbininkų susivienijimui²⁵. J. Ormanas atstovavo Amerikos lietuvių darbininkų susivienijimo jaunimo skyriui²⁶, taip pat redagavo leidinį *Šviesa*²⁷. Apie kitus atstovus žinoma labai mažai: J. Mažeika atstovavo Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijai, Kielienė (Kelly) – JAV Proletarinio meno sąjungai, o M. Gobas – Kanados lietuviams ir laikraščiui *Darbininkų žodis*²⁸.

A. Bimba rašė, kad kongrese gali dalyvauti ir daugiau JAV lietuvių kairiųjų delegatų, nes keli jų į Lietuvą buvo nuvykę privačiais reikalais, galbūt gaus mandatus nuo savo organizacijų ir dalyvaus kongrese²⁹. Analizuojant *Lietuvos aide* paskelbtų užsiregistravusiųjų pavardes randamas ir Jonas Vaičinkauskas, anksčiau aptartuose šaltiniuose neminėtas, atstovavęs Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijai (kaip ir J. Mažeika), 20 kuopai³⁰.

Maskvos lietuviai komunistai norėjo, kad atstovai atvyktų ir iš Sovietų Sąjungos, jie galėtų papasakoti apie darbininkų padėtį ten. Gegužės 26 d. LKP CK (tikėtina, kad rašė Z. Angarietis) kreipėsi į VKP (b) CK dėl Pasaulio lietuvių kongreso. Kreipimosi esmė – prašyti atsiųsti atstovą iš SSRS, nes kvietimus prisidėti prie kongreso gavo ir Sovietų Sąjungos lietuvių komunistų laikraščiai *Priekalas* Maskvoje ir *Raudonasis artojas* Minske³¹. Suprantama, kad kongreso organizatoriai norėjo apimti visas šalis, kuriose gyvena lietuviai, bet keista, kad kvietimai buvo išsiųsti lietuviškai leidžiamiems leidiniams, kurių turinys buvo stipriai antivalstybinis. Tikėtina, kad organizatoriai nežinojo, kam siųsti pakvietimus, nes galbūt nebuvo žinoma apie SSRS veikiančias lietuvių organizacijas. Galbūt toks R. Skipičio sumanymas, t. y. parodyti SSRS lietuviams tikrąją padėtį Lietuvoje.

Tačiau delegatų iš SSRS kongrese nebuvo. Nors laikraščiai ir skelbė, kad atvyko vienas delegatas iš Charkovo, bet Maskvoje leidžiamas komunistinis žurnalas *Priekalas* vėliau

²³ Ibid., 517.

²⁴ 1935 05 29 Z. Angariečio laiškas A. Bimbai, LYA, f. 77, ap. 17, b. 23, l. 6–7.

²⁵ „Užsiregistravusieji atstovai“, *Lietuvos aidas*, 1935 rugpjūčio 10, nr. 182, 3.

²⁶ Ibid.

²⁷ 1935 07 15 A. Bimbos laiškas Z. Angariečiui, LYA, f. 77, ap. 17, b. 23, l. 19.

²⁸ „Užsiregistravusieji atstovai“, 3.

²⁹ 1935 07 15 A. Bimbos laiškas Z. Angariečiui, l. 19.

³⁰ „Užsiregistravusieji atstovai“, 3.

³¹ 1935 05 26 laiškas LKP CK vardu į VKP (b) CK, LYA, f. 77, ap. 18, b. 16, l. 1.

parašė, kad jokio delegato Charkovas nerinko ir pasakė, jog galėjo būti, kad tai kažkoks apsišaukėlis³² („samozvancas“³³).

Kaip pranešė *Lietuvos aidas*, apskritai 1935 m. rugpjūčio mėnesį į Lietuvą buvo atvažiavę apie 3 000 užsienio lietuvių³⁴. Tiesa, ne visi jie buvo kongreso dalyviai. R. Skipitis minėjo, kad iš viso kongrese dalyvavo 105 delegatai, iš kurių JAV lietuviams atstovavo 40. Taip pat jis paminėjo, kad iš viso buvo 7 komunistai delegatai³⁵. Minėtos penkios pavardės yra komunistų, išrinktų JAV, o jų nemažai buvo ir Pietų Amerikoje. Šaltiniuose esama informacijos apie iš ten atvykusius komunistų delegatus³⁶. Beje, nereikia pamiršti, kad R. Skipitis aprašė tik komunistų delegatus, tačiau kongrese dalyvavo ir socialistų, socialdemokratų bei kitų kairiųjų pakraipų atstovų.

Zigmo Angariečio pasiūlymai dėl veiksmų kongrese ir delegatų veiksmai

Dar prieš minėtą visuotinį Amerikos lietuvių darbininkų suvažiavimą A. Bimba parašė Z. Angariečiui į Maskvą teiraudamasis, kokia jų nuomonė dėl Pasaulio lietuvių kongreso. Šio klausimo sprendimas nebuvo vien LKP rankose, reikėjo atsiklausti ir Kominterno. Atsakydamas A. Bimbai, Z. Angarietis rašė, jog jie iškart apsisprendę, jog kongresą reikia paveikti ir kad taip pat turėtų elgtis „amerikiečiai“, vėliau tam pritarė ir Kominterno politinė komisija³⁷.

Z. Angariečio laiškas A. Bimbai gana detalus, daug pasiūlymų delegatams, kaip reikia veikti ar elgtis. Panašu, kad tai nebuvo paliepimai ar nurodymai. Z. Angarietis buvo autoritariskas ir Lietuvos komunistams nuolat stengėsi primesti veikimo kryptį, tačiau tam turėjo ir institucinio pagrindo, nes buvo LKP CK Politbiuro narys, faktiškai LKP lyderis. Bet JAV komunistai nuo LKP nepriklausė, tad šiuo atveju A. Bimbai buvo siūloma, o ne liepiama. Šiame skyriuje bus apžvelgta, kaip Z. Angarietis siūlė veikti ir elgtis delegatams, ką šie buvo sumanę ir ką jie veikė, kaip elgėsi kongrese.

Z. Angarietis kongresą matė kaip neblogą progą gauti tribūną kelti problemas ir propaguoti savas idėjas. Jis patarė vengti skandalų, bet, jeigu nebus duota pasisakyti, reikalauti žodžio ir jokiū būdu nepalikti kongreso, jei nebus leidžiama kalbėti. Vietoj to kongrese reikėtų surengti atskirus posėdžius³⁸. Tiesa, nors sakė vengti skandalų, buvo kategoriškas dėl įvairių iškilmių – jis įsakmiai parašė, kad kairieji delegatai neturėtų dalyvauti jokiose „fašistinėse“ iškilmėse, neiti pas prezidentą ar į Karo muziejaus sodelį dėti vainikų. Gana

³² *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai: 1935–1940 metai*, 752.

³³ Straipsnyje kai kur vartojami autentiški laiškų ar kitų tekstų žodžiai; cituojant netaisyta nei rašyba, nei skyryba.

³⁴ „Kongrese dalyvauja 17 valstybių atstovai“, *Lietuvos aidas*, 1935 rugpjūčio 16, nr. 186, 5.

³⁵ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 388, 395.

³⁶ Valečka, Henrikas, *Atsiminimai* (rašyti 1965–1969 m.), LYA, f. 3377, ap. 47, b. 161, l. 225–228.

³⁷ Z. Angarietis greičiausiai turėjo omenyje Kominterno Vykdomojo komiteto Politinio sekretoriato Politinę komisiją, kuri iš Politinio sekretoriato sudėties atskirta 1929 m. Ji sprendė skubius politinius klausimus, susijusius su Politinio sekretoriato veikla. 1935 05 29 Z. Angariečio laiškas A. Bimbai, LYA, f. 77, ap. 17, b. 23, l. 7.

³⁸ 1935 05 29 Z. Angariečio laiškas A. Bimbai, l. 7.

juokingas jo paliepimas, kai bus giedamas Lietuvos himnas, neatsistoti arba išeiti iš salės³⁹. F. Abekas minėjo, kad „darbininkų“ atstovai kongreso pabaigoje prieš himno giedojimą paliko salę⁴⁰.

Bene pagrindinis Z. Angariečio keliamas tikslas buvo liaudies fronto⁴¹ sudarymo propagavimas ir apskritai „antifašistinių jėgų“ pritraukimas komunistų pusėn. Z. Angarietis siūlė kongreso delegatais rinkti ne vien partinius, bet ir komunistams artimus veikėjus („prijaučiančius“). Pačiame kongrese buvo siūloma iš delegatų sudaryti bendrą kairiųjų frakciją, kuri veiktų kaip opozicija, traukianti visas „antifašistines jėgas“. Z. Angarietis rašė, kad delegatai turėtų sudaryti ir pasirašyti atsisaukimą, kviečiantį Lietuvoje sudaryti „platų antifašistinį liaudies frontą“. Jis nurodė neminėti komunistų ir fašistų valdžios, o patį atsisaukimo turinį padaryti kiek įmanoma „nepartinį“ tam, kad po juo galėtų pasirašyti ne tik komunistai, bet kuo daugiau įvairesnių pažiūrų žmonių⁴².

Z. Angarietis priešiškažiūrėjo į kongreso organizatorių pasiūlytas paskaitų temas. Jis siūlė stengtis išmesti kai kuriuos klausimus, motyvuodamas, kad delegatai susirinkę ne referatų klausyti, o papasakoti, kaip jie gyvena, ir pažiūrėti, kaip gyvenama Lietuvoje, ir pasikalbėti, kaip tą gyvenimą gerinti. Jam svarbiau buvo parodyti, kad Lietuvoje darbininkijos padėtis yra bloga. Jis siūlė kelti klausimus dėl Lietuvos gyventojų padėties, reikalauti teisės susipažinti su Lietuvos darbininkų, valstiečių ir bedarbių gyvenimo sąlygomis, taip pat parodyti, kaip gyvena lietuviai emigrantai įvairiose šalyse ir Sovietų Sąjungoje. Kokia Z. Angariečio pozicija buvo dėl paskaitų, matyti iš jo nurodymų meno sekcijai – ji gali likti dienotvarkėje, bet joje reikia kelti diskusijas ir parodyti, kaip „fašistai smaigia meną, jei jis netarnauja fašistams“⁴³.

JAV komunistinių delegatų keliami tikslai buvo panašūs⁴⁴. Tikėtina, kad komunistai žinojo naujausius Kominterno nutarimus, juos pasiekdavo įvairi propaganda, taigi tos mintys sutapdavo. Šalia to, A. Bimba informavo apie Z. Angariečio poziciją, o Kaune dar buvo derinama bendra pozicija.

Delegatai kėlė tikslą susisiekti su lietuviais komunistais, liaudininkais ir socialdemokratais, dirbti liaudies fronto sudarymo klausimu, pamatyti darbininkų gyvenimo sąlygas ir padėti jiems „kovoiant“ už jų pagerinimą. Pačiame kongrese buvo norima pasisakyti už demokratinių laisvių grąžinimą, amnestiją antifašistiniams kaliniams (atkreiptinas dėmesys, kad

³⁹ Ibid., l. 6–7.

⁴⁰ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 56.

⁴¹ VII Kominterno kongrese priimta taktika, skatinusi komunistų partijas bendradarbiauti su kitomis, vadinamomis antifašistinėmis, jėgomis (valstiečių, amatininkų, miestų buržuazijos, inteligentijos ir pan.), o ne tik su socialistų ir socialdemokratų partijomis bei organizacijomis (vadinamieji bendrieji frontai). Šis bendradarbiavimas turėjo pasireikšti formuojant koalicijas, pavadintas liaudies frontais. Ne mažesnė naujovė buvo lozungai dėl buržuazinių demokratinių laisvių gynybos ir fašizmo sunaikinimo. Pripažinta, kad nors buržuazinė demokratija yra darbininkus engianti sistema, visgi joje darbininkai gali minimaliai kovoti už savo teises, kitaip nei fašistinėje sistemoje. Žinoma, komunistai neatsisakė nei nuo savo revoliucinių tikslų, nei nuo komunizmo ekspansijos, nei nuo „savarankiškos klasinės pozicijos“, nei nuo buržuazijos kritikos. Tiesiog, atsiradus daug pavojingesniam ir agresyvesniam priešui, dėmesys buvo sutelktas į jį. Žr.: VII конгресс Коммунистического интернационала и борьба против фашизма и войны: сборник документов. Москва, 1975, 9–13.

⁴² 1935 05 29 Z. Angariečio laiškas A. Bimbai, l. 7.

⁴³ Ibid., l. 6.

⁴⁴ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 38.

nebuvo pasisakoma už visų politinių kalinių paleidimą, matyt, turint omenyje voldemarininkus), agituoti prieš karą ir fašizmą, už socialinį nedarbingumą, senatvės ir ligos draudimą.

Nepaisant matomo komunistų delegatų nepasitenkinimo skaitomomis kongrese paskaitomis ir jų temomis, jiems nepavyko pakeisti temų, kaip siūlė Z. Angarietis. Tačiau, pasak F. Abeko, jie reikalavo diskusijų po kiekvienos paskaitos⁴⁵. R. Skipitis prisiminė, kad komunistai delegatai pasisakė ne tiek paskaitos tema, kiek užsiėmė komunistine propaganda, dėl to juos reikėjo pertraukti. Tačiau, anot R. Skipičio, tai daryta ne dėl politinio nusistatymo, o dėl komunistų delegatų prastos oratorystės, ilgų kalbų ir visiems nusibodusių propagandinių jų lozungų⁴⁶. Matyt, tai nėra visai tiesa. Tą patvirtina ir pats R. Skipitis, rašęs, kad vidaus reikalų ministras Steponas Rusteika dėl aštrių kalbų norėjo nutraukti kongresą, bet R. Skipitis jį perkalbėjęs⁴⁷. Dar prieš kongresą ministras sakė, kad netoleruos jokių demonstracijų, agitacijų, ir grasino, kad jeigu tribūna bus panaudota komunistinei propagandai, jis kongresą nutrauks. Valdžia išties baiminosi ne tik komunistų, bet ir to, kad nebūtų keliama Lietuvos vidaus santvarkos klausimai. Netgi buvo dvejojama, ar kongresą iš viso rengti, bet R. Skipitis prisirišė atsakomybę dėl to, kas ten vyks, ir S. Rusteika nusiramino⁴⁸. Todėl nebūtų klaida manyti, jog kalbos buvo nutraukiamos ir dėl politinių motyvų.

Jausdami, kad jų pozicijos netvirtos, komunistų delegatai bandė ištraukti „kozirį“. F. Abekas ir A. Bimba tvirtino, kad jie buvo surinkę 14 000 parašų po peticija⁴⁹ (tarp jų 2 500 parašų iš Brazilijos⁵⁰), kurią nuvykę į prezidentūrą įteikė Prezidento administracijai, o vėliau kopiją – kongresui. Peticijoje buvo reikalaujama paleisti antifašistinius politinius kalinius Lietuvoje, taip pat suteikti gyventojams teisę spausdinti savo laikraščius ir burtis į organizacijas⁵¹. A. Bimba manė, kad šie parašai sustiprins delegatų balsą, bet pripažino, kad rinkti parašus buvo pradėta per vėlai, ir manė, kad jų buvo galima surinkti dar daugiau⁵². Nei R. Skipičio memuaruose, nei kituose šaltiniuose apie šią peticiją ir gausius parašus nėra rašoma.

Komunistų delegatai nepasitenkino ir kongreso rezoliucija. R. Skipitis teigė, kad ji buvusi kompromisinė, neraginusi versti A. Smetonos valdžios, bet ir nepataikavusi jai. Per diskusijas dėl rezoliucijos pasisakė F. Abekas, jo trumpas tezes publikavo ir *Lietuvos žinios*. Iš esmės jis priekaištavo, kad rezoliucijoje nėra kalbama, jog dauguma emigrantų yra vargingai gyvenantys žmonės, daugiausia darbininkai, kuriems emigravus daug padėjo JAV demokratinė santvarka, taigi ir Lietuvoje ji turinti būti⁵³. Laikraščio redakcija, matyt, bijodama cenzūros, galėjo gerokai pakoreguoti F. Abeko kalbos turinį, padaryti nuosaikesnį, nes jis gerokai skiriasi nuo vėliau paskelbto komunistų delegatų pareiškimo-atsišaukimo.

⁴⁵ Ibid., 46.

⁴⁶ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 392.

⁴⁷ Ibid., 394.

⁴⁸ Ibid., 365–366.

⁴⁹ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 47.

⁵⁰ 1935 07 15 A. Bimbos laiškas Z. Angariečiui, l. 19.

⁵¹ Mizara, „Laiškas iš Amerikos“, *Priekalas*, 1935, nr. 8, 517.

⁵² 1935 07 15 A. Bimbos laiškas Z. Angariečiui, l. 19.

⁵³ „Paskutinė pasaulio lietuvių kongreso diena“, *Lietuvos žinios*, 1935 rugpjūčio 19, nr. 187, 5.

R. Skipičio ir F. Abeko liudijimai dėl balsavimo už rezoliuciją sutampa – 62 balsavo už, 8 – prieš (7 komunistai ir vienas neva tautininkas iš Klivlando⁵⁴). Bet *Lietuvos žinios* rašė, kad už balsavo 65, prieš 6 delegatai⁵⁵. Informacija skiriasi ir dėl balsuojančiųjų, ir dėl susilaukusiųjų skaičiaus. F. Abekas rašė, kad posėdyje dalyvavo visi 105 delegatai, kiti nuo balsavimo tiesiog susilaukė⁵⁶, o R. Skipitis teigė, kad posėdyje dalyvavo tik 80 delegatų⁵⁷. Pasak F. Abeko, dauguma delegatų būtų balsavę prieš, jei balsavimas būtų vykęs slapta, o kadangi taip nebuvo, bijodami jie susilaukė. Tačiau čia akivaizdus F. Abeko noras parodyti kongreso antismetonišką mastą ir kartu valdžios, kurios neva bijoma, baisumą, o pasakojimas, kad daug delegatų neva susilaukė, tam labai padeda (nereikia pamiršti, jog F. Abekas rašė tik grįžęs iš kongreso ir turėjo tikslą parodyti nepasitenkinimo Lietuvos valdžia mastą).

Nepavykus kongrese pakreipti savo pusėn rezoliucijų, komunistų delegatai paskutinę kongreso dieną paskelbė atsišaukimą (viešai paskelbtas Maskvoje leidžiamame žurnale *Priekalas* tik rugsėjo mėnesį⁵⁸), kurį buvo siūlęs ir Z. Angarietis. Atsišaukimą pasirašė „kongreso delegatai antifaišistai“ (kaip ir norėjo Z. Angarietis, atsišaukime nėra žodžio komunistai) ir pasakė, kad įvykęs „vadinamasis“ Pasaulio lietuvių kongresas išties toks nebuvo, nes nebuvo atstovaujami visų kraštų lietuviai. Be to, priekaištauta, kad kongreso delegatams nebuvo leista pasisakyti, teikti pasiūlymus. Atsišaukimo esmė: kvieisti Lietuvos žmones sudaryti liaudies frontą pasisakant už laisvę steigti ir organizuoti profesines, kultūrines, politines organizacijas, seimo išrinkimą slaptu ir visuotiniu balsavimu, politinių kalinių antifaišistų paleidimą, demokratinių laisvių atstatymą⁵⁹. Šį atsišaukimą komunistų delegatai dalijo paskutinę dieną palikdami kongreso salę (prieš himną). Tai reiškia, kad jis turėjo būti išspausdintas ir padaugintas, o tai padaryta ne be vietos komunistų pagalbos. Šie kongreso dienomis buvo gana aktyvūs ir bandė išspausinti kiek įmanoma daugiau.

Bandymai susitarti su Lietuvos socialdemokratų ir Lietuvos valstiečių liaudininkų partijomis dėl bendro veikimo per kongresą

Nepaisant to, kad Z. Angarietis Maskvoje pasisakė už siekį paveikti kongresą ir dėl to tarėsi su A. Bimba, panašu, kad Lietuvos komunistai Kaune nebuvo tinkamai ir laiku informuoti apie kongreso pobūdį bei planus. Tiek LKP lyderiai Maskvoje, tiek vietiniai komunistai neįvertino, kad į kongresą, kurį jie laikė „fašizmo jėgų sueiga“, atvyks nemažai opoziciskai, antismetoniškai nusiteikusių delegatų, ne vien komunistų. Vienas LKP CK sekretoriato narių Kaune K. Grosmanas (slapyvardis Klimas) rašė, kad laišką dėl kongreso „išnaudojimo“ jie gavo beveik kongreso išvakarėse, todėl buvo vėlu imtis rimtų veiksmų.

⁵⁴ Neatmestina, kad vėliau nei F. Abekas rašęs R. Skipitis pamiršo tikslus skaičius, o kaip šaltinį naudojo tą pačią F. Abeko brošiūrą, kurią gavo jau gyvendamas JAV. Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 44.

⁵⁵ „Paskutinė pasaulio lietuvių kongreso diena“, *Lietuvos žinios*, nr. 187, 5.

⁵⁶ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 44.

⁵⁷ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 396.

⁵⁸ Lietuvos rašytinio paveldo duomenų bazėje, epaveldas.lt. *Priekalo* 1935 m. nr. 9 yra, bet 585 ir 586 puslapių nėra.

⁵⁹ *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, 752.

Vadinasi, iki tol komunistai Kaune sėdėjo rankas sudėję ir patys veiksmų nesiėmė arba imtis nenorėjo. Be to, akivaizdu, kad nebuvo įvertinta, jog į kongresą susirinks nemažai kairiųjų bei antismetoniškai nusiteikusių delegatų. Jau vykstant kongresui K. Grosmanas su nustebimu rašė, kad paaiškėjo, jog tautininkų šalininkų užsienyje nėra daug ir į kongresą suvažiuavo opoziciškai nusiteikę delegatai, kurių dauguma pasisakė už „demokratijos atstatymą“. K. Grosmanas, kuris tuomet pykosi su Z. Angariečiu ir kitais Maskvoje esančiais LKP Politbiuro nariais⁶⁰, kritikavo, kad CK skyrė nepakankamai dėmesio šiam kongresui. Minėti Z. Angariečio susirašinėjimai vyko su JAV gyvenusiu A. Bimba. O laiškų, skirtų Kauno komunistams, nerasta, tačiau būtų keista, jeigu Z. Angarietis, kuris paprastai siųsdavo laiškėlius net su smulkiaisiais nurodymais, nieko nebūtų rašęs apie kongresą ir jų veiksmus.

Iš turimų šaltinių matoma, kad laiškas su Z. Angariečio nurodymais Kauną pasiekė tik rugpjūtį (iki rugpjūčio 8 d., kai įvyko Kauno komunistų pasitarimas dėl pasirengimo kongresui). Kitaip sunku paaiškinti K. Grosmano nustebimą dėl delegatų nuotaikų ir skubotų veiksmų. K. Grosmanas gerai suprato, kad nors dauguma antismetoniškai nusiteikusių delegatų nebuvo komunistai, bet dėl jų nusistatymo buvo galima naudotis naujausia Kominterno taktika ir kviesti bendriems veiksams ar net sudaryti koaliciją (liaudies fronto⁶¹ pagrindais). Jis fantazavo, kad suradus susitarimą su užsienio lietuviais būtų galima patraukti ir vietines jėgas (socialdemokratų, liaudininkus ir kitus), o tada viskas įgautų „masinį pobūdį“⁶².

Taigi, kongreso „išnaudojimo kampanijos“ dalis buvo ir bandymas vėl spausti socialdemokratų ir liaudininkus sudaryti liaudies frontą. LKP atvirais laiškais jau buvo kreipusis į valstiečių liaudininkų sąjungos narius, taip pat ne kartą kreipėsi į Lietuvos socialdemokratų partijos CK siūlydama susitarti dėl bendrų veiksmų, bet socialdemokratų vadovybė arba neatsakydavo, arba atmesdavo siūlymus. Sėkmingiau buvo tartis ne su partijos vadovybe, bet su vietinių organizacijų, ypač Kauno, vadovybe ir pavieniais socialdemokratų ar liaudininkų partijų nariais (VSD turėjo informacijos, kad 1935 m. birželio mėnesį paskiriems socialdemokratų ir komunistų komitetams bei iš pavienių asmenų sudarytoms grupėms susitarti pavyko⁶³). K. Grosmanas rašė, kad, kai tik buvo gautas laiškas dėl kongreso ir sužinota apie delegatų nuotaikas, buvo atsisaukimu kreiptasi į socialdemokratų ir liaudininkus siūlant formuoti liaudies frontą ir kelti

⁶⁰ K. Grosmanas ir Aizikas Lifšicas 1935 m. vasarą buvo apkaltinti sektantiškumu bei konspiracijos nesilaikymu ir pašalinti iš CK sekretoriato, dėl to paskirti CK sekretoriato atstovais provincijoje. K. Grosmanas ir A. Lifšicas nesutiko su tokiu nutarimu, rašė laiškus Kominternui ir kaltino Z. Angarietį bei kitus, kad nesiaiškinio tikrosios padėties, o tik rado atpirkimo ožius.

⁶¹ Kairiųjų jėgų „koalicijos“ komunistai siekė ir 3-ame dešimtmetyje, tik tokį susitarimą su socialdemokratais ir socialistais jie vadino „bendruoju“ arba „vieninguoju“ frontu. Bet kadangi kitų socialistinių partijų vadovybės dažnai atsisakydavo bendradarbiauti su komunistais, šie pasisakė už bendrą frontą iš apačios, t. y. su pavienėmis profsąjungomis ar organizacijomis. Liaudies frontas buvo Kominterno VII kongreso naujovė, kai taktika praplečiama ir į koalicijas buvo galima kviesti „klasinių priešų organizacijas“ (valstiečių, amatininkų, smulkiosios miestų buržuazijos, inteligentijos) kovoje prieš pagrindinį priešą – fašizmą. Žr.: Маккензи, Кермит, *Коминтерн и мировая революция 1919–1943*. Москва: Центрполиграф, 2008, 70–71; Ватлин, Александр, *Коминтерн: идеи, решения, судьбы*. Москва: РОССПЕН, 2009.

⁶² 1935 08 13 Klimo laiškas, LYA, f. 77, ap. 18, b. 16, l. 3.

⁶³ 1935 06 10 agento Vilkas pranešimas, l. 460.

reikalavimus dėl „demokratijos atstatymo“⁶⁴. Apie tai, kad buvo išleistas atsišaukimas, rašė ir kitas LKP CK sekretoriato narys, Kauno rajono komiteto sekretorius Jankelis Vinickis-Irklas⁶⁵ (kurio informacija kiek patikimesnė, nes jis nesipyko su „maskviškiais“, nesiekė suversti kaltės jiems, be to, jo informaciją bent iš dalies patvirtina ir VSD agentų raportai⁶⁶). Šis atsišaukimas adresuotas „visiems komunistams, komjaunuoliams, socialdemokratams, žiežirbininkams, valstiečiams-liaudininkams, jaunimiečiams ir kitiems antifašistams“, tik jo data, rugpjūčio 5 d., kelia abejonių. Atsišaukime raginama rinkti atstovus ir siųsti juos sveikinti kongreso delegatus, kalbėtis su jais ir t. t.⁶⁷ Kad toks atsišaukimas buvo išleistas bei išplatintas ir kad nėra komunistų fantazijos vaisius, rodo faktas – jis rastas tarp kitų to meto VSD aptiktų komunistinių atsišaukimų⁶⁸.

Be atsišaukimų, skirtų opozicinėms jėgoms, platinimo, imtasi tartis ir tiesiogiai, bet šaltiniuose šis epizodas yra prieštaringas. Iš K. Grosmano laiško matyti, kad viskas vyko gana neorganizuotai ir spontaniškai, pavyzdžiui, kalbėtis su socialdemokratų ir liaudininkų lyderiais bei atstovais ėjo ne kažkas iš LKP veikėjų, bet dešimt darbininkų iš įvairių fabričių, kuriuos atrinko Raudonosios pagalbos⁶⁹ (toliau RP) veikėjai. Jie prisidengė, kad kalba darbininkų vardu, nors dauguma ėjusiųjų kalbėtis buvo nepartiniai, pasak K. Grosmano, socialdemokratų bei liaudininkų atstovai suprato kėslus ir kas juos siuntė⁷⁰.

Šią informaciją patikslina J. Vinickio laiškas (adresatas neaiškus, bet greičiausiai jis buvęs skirtas Z. Angariečiui). Iš jo žinoma, kad K. Grosmano minėtoji delegacija ėjo pas Liudą Purėnienę (advokatė, viena iš socialdemokratų partijos lyderių). Delegaciją sudarė RP veikėjai kartu su tekstilės profsąjungos grupe (matyt, ne komunistai, bet „prijaučiantys“). J. Vinickis pripažino, kad siunčiant šiuos veikėjus padaryta klaida, nes L. Purėnienė nenorėjo delegacijos priimti, manydama, jog tai gali būti „žvalgybos“ provokacija. Vis dėlto ji juos priėmė, kai šie pasakė, iš kokių fabričių atėję ir pateikė daugiau detalių. J. Vinickis minėjo, kad buvo kalbėta ir su kitu socialdemokratų CK nariu Jonu Markeliu⁷¹.

Šie pokalbiai įvyko ne vėliau nei rugpjūčio 9 d., nes tą dieną⁷² VSD agentas Tiris pranešė, jog įvyko Kauno komunistų pasitarimas, kur buvo kalbama apie bandymus susitarti

⁶⁴ Kominterno VII kongrese priimtos naujos taktikos dalis buvo ir pasisakyti už demokratijos gynimą (kraštutinių dešiniųjų suaktyvėjimo akivaizdoje). Argumentuota, kad nors „buržuazinė demokratija ir engia darbininkus, jos sąlygomis jie turi daugiau šansų ginti savo interesus nei fašizmo“. Žr.: VII конгресс Коммунистического интернационала, 10.

⁶⁵ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, LYA, f. 77, ap. 18, b. 16, l. 4.

⁶⁶ 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 527, l. 489.

⁶⁷ LKP Kauno rajono komiteto atsišaukimas „Nepriileiskim, kad fašistai užčiauptų burną Pasaulio lietuvių kongreso dalyviams! Remkime antifašistinius kongreso atstovus!“, *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, 123.

⁶⁸ 1935 08 05 datuotas atsišaukimas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 67, t. 2, l. 39.

⁶⁹ Oficialus pavadinimas Pagalbos darbininkams tarptautinė organizacija – MOPR. Tai komunistinė nelegali organizacija, skirta rinkti lėšas ir kitokią paramą politiniams kaliniams. Yla, Stasys, *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2012, 51.

⁷⁰ 1935 08 13 Klimo laiškas, l. 3.

⁷¹ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁷² Agentas pranešime klaidingai nurodė (arba VSD tarnautojas klaidingai užrašė) pasitarimo datą. Jis nurodė liepos 8-ąją. Bet pats pranešimas datuotas rugpjūčio 9 d., o ir įsegtas tarp kitų rugpjūčio mėnesio pranešimų. Be to, pranešime minimi Pasaulio lietuvių kongreso delegatai, kurių dalis atvyko tik liepos viduryje, kiti pabaigoje, o dar dalis ir prieš pat kongresą. 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, l. 489.

su socialdemokratais ir liaudininkais, taip pat pasirengimą kongresui. Konstatuota, kad susitarimas su socialdemokratais ir liaudininkais nepasiektas, nors ir mėginta tartis. Įdomiausia tai, kad agentas teigė, jog tartis su minėtų partijų atstovais mėginta per Pasaulio lietuvių kongreso delegatus. Matyt, komunistai, naudodamiesi JAV ar kitų kraštų kairiųjų tikru ar tariamu autoritetu, bandė paveikti minėtus socialdemokratų CK narius L. Purėnienę, J. Markelį ir vieną iš valstiečių liaudininkų partijos lyderių Feliciją Bortkevičienę⁷³. Z. Angarietis dar pavasarį rašė, kad dėl konspiracijos vietos komunistai negalės susitikti su kairiaisiais atstovais, tačiau pagal išgales siųs nepartinių darbininkų delegacijas. Pasak F. Abeko, jie sau kėlė tikslą susitikti su komunistais, liaudininkais bei socialdemokratais ir tai jiems pavyko⁷⁴. Daugiausia čia ir nuveikė F. Abekas. Viena nelegaliai LKP talkinusių kauniečių Emilija Zubavičiūtė-Mackevičienė prisiminė, kad F. Abekas atvyko kartu su žmona ir kad jie buvo susitikę. Jie bendravo ir vėliau, nes E. Zubavičiūtė-Mackevičienė kartu su vyru, dailininku Vytautu Mackevičiumi (prisidėjusiam prie tuomet nelegalaus komunistų žurnalo *Šluota* leidybos) gyveno Paryžiuje ir ten susitikdavo su Abekais⁷⁵. Beje, po kongreso, rugsėjo mėnesį, E. Zubavičiūtė buvo sulaikyta. Padarius krata, jos bute rasta kongreso delegatės Kelly-Kelienės adresas JAV ir delegato komunisto J. Ormano nuotrauka⁷⁶. Buvo susisiepta ir su įžymesniais LKP veikėjais. Iš VSD gautos informacijos žinoma, kad rugpjūčio 21 d. J. Ormanas, F. Abekas ir Kelienė kartu su trimis vietiniais komunistais, vienu vyru ir dviem moterimis, iš kurių viena buvo Marija Chodosaitė, padėjo gėlių ir vainiką ant 1926 m. sušaudytų keturių komunistų kapo⁷⁷.

JAV delegatai komunistai buvo susisiekę ir su liaudininkais. Lietuvos jaunimo sąjungos (valstiečių liaudininkų jaunimo organizacijos) vienas lyderių Petras Kežinaitis prisiminė, kad 1935 m. rugpjūčio mėnesį jo redaguojamo žurnalo *Jaunimas* redakcijoje lankėsi F. Abekas ir J. Ormanas⁷⁸. Susitikimus su liaudininkais minėjo ir pats F. Abekas, daug rašęs apie bandymus tartis⁷⁹.

Taigi minėtas agento pranešimas patvirtinta J. Vinickio laiške dėstomą informaciją apie eilinių komunistų kontaktus su L. Purėnienė bei J. Markeliu ir iš dalies K. Grosmano mintis, kad per užsienio delegatus būtų galima pasiekti susitarimą su vietiniais.

VSD iš agento gauta informacija ir J. Vinickio bei K. Grosmano siūsta informacija skiriasi dėl to, kas buvo sutarta. Agentas Tiris teigė, kad L. Purėnienė, J. Markelis bei F. Bortkevičienė nedavė nei teigiamo, nei neigiamo atsakymo. Tačiau, pasak J. Vinickio, J. Markelis ir F. Bortkevičienė su visais pasiūlymais sutinka, tik nieko negalintys padaryti, nes neturi pajėgumo (žmonių)⁸⁰, o dėl liaudininkų teigė, kad komunistų atstovai iš viso buvo išvyti. Tai patvirtino ir K. Grosmanas, kuris rašė, jog liaudininkai delegacijai pasakė: „matai atsirado demokratijos gynėjai, juk jūs esate mūsų priešai ir eikite sau“⁸¹.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 38.

⁷⁵ Emilijos Zubavičiūtės-Mackevičienės autobiografiniai atsiminimai, 1966 m., LYA, f. 3377, ap. 46, b. 521, l. 8.

⁷⁶ 1935 09 04 Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos dienynas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 545, l. 120.

⁷⁷ 1935 08 21 Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos dienynas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 545, l. 112.

⁷⁸ 1966 10 31 Petro Kežinaičio autobiografija, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 414, l. 8.

⁷⁹ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 42

⁸⁰ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁸¹ 1935 08 13 Klimo laiškas, l. 3ap.

Ieškant palankesnių liaudininkų atstovų buvo susitikta su Justu Paleckiu ir Jonu Kardeliu (tuo metu buvo *Lietuvos žinių* redaktorius⁸²). J. Vinickis rašė, kad J. Paleckis kalbėjęs itin palankiai ir sakęs, jog visuomet palaikys komunistų pasiūlymus, bet „organizaciniai nieko jis negali padaryti“⁸³. Kadangi J. Paleckis ir jaunieji liaudininkai jau tuomet linko į prokomunistinę pusę, tokia informacija nestebina. Kokia J. Kardelio nuomonė ir vaidmuo, laiško autorius nedetalizavo.

Taigi iš šių šaltinių aišku, kad iki kongreso buvo keli susitikimai: 1) RP veikėjų ir tekstilės profsąjungos grupės susitikimas su L. Purėnienė ir J. Markeliu; 2) RP veikėjų (neparitinių) ir komunistų susitikimas su liaudininkų Kauno kuopa; 3) komunistų atstovų susitikimas su F. Bortkevičienė; 4) komunistų atstovų susitikimas su J. Paleckiu bei J. Kardeliu. Kartais iš šaltinių juos sunku atskirti, nes komunistai pavienius atstovus laikė kone partijų atstovais, taip L. Purėnienė tapo vos ne visa socialdemokratų partija, F. Bortkevičienė – analogiškai liaudininkų ir panašiai. Galėjo būti ir kitų susitikimų, apie kuriuos laiškuose ar kituose šaltiniuose neužsiminta.

Nepavykus iki kongreso susitarti su socialdemokratais ir liaudininkais dėl bendrų veiksmų kongreso metu, komunistai dar tikėjosi, kad pavyks tai padaryti per kongresą, vėlgi padedant užsienio lietuviams. Taigi ir prasidėjus kongresui bandymai nenutrūko. Vienas toks fiksuotas rugpjūčio 15 d. per Lampėdžiuose vykusį komunistų organizuotą pasilinksminimą gamtoje (gegužinė), kuriame taip pat dalyvavo kairieji kongreso delegatai ir socialdemokratų bei liaudininkų atstovai. Čia VSD agentas Tolivardis pastebėjo, kad F. Bortkevičienė ir kiti kalbėjosi su komunistų atstovais. Agento nuomone, darbas sudarant frontą su socialdemokratais ir valstiečiais liaudininkais „eina pilnu tempu“. Jis taip pat pranešė, jog socialdemokratai ir liaudininkai iš esmės pritaria idėjai sudaryti su komunistais liaudies frontą, bet pažymėjo, kad yra nesutinkama tik su kai kuriais komunistų pasiūlymais⁸⁴. Tačiau, analizuojant tiek ankstesnius, tiek vėlesnius bandymus tartis, matyti, kad dažnai kludė bendras nepasitikėjimas arba nesutarimai dėl smulkesnių faktorių. Kitaip tariant, praraja tarp visų trijų jėgų buvo pernelyg didelė, kad jų vadovybės susitartų.

Vienas iš kongreso organizatorių R. Skipitis vėliau savo atsiminimuose patvirtino, kad komunistai per kongresą bandė tartis su kitomis opozicinėmis jėgomis ir norėjo sudaryti liaudies frontą, taip sukelti neramumus, galinčius peraugti į perversmą, bet nei socialdemokratų, nei liaudininkų partijos nepasidavė tokiems komunistų kėslams⁸⁵. Nėra aišku, ar R. Skipitis jau per kongresą žinojo apie šiuos bandymus, ar tai suprato vėliau, kai Kominterno taktika buvo atskleista ir gerai žinoma.

⁸² Be to, LKP veikėjas Judė Galperinas atsiminimuose mini, kad kartu su vienu iš agento Tirio minėto pasitarimo dalyvių Vladu Lukoševičiumi dalyvavo susitikimuose *Lietuvos žinių* redakcijoje su liaudininkų veikėjais Juozu Vaišnoru bei Micevičiumi. J. Galperinas tiksliai nedatavo, kada tai vyko, bet tikėtina 1935 m. antroje pusėje. Judės Galperino atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 231, l. 6.

⁸³ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁸⁴ 1935 08 23 agento Tolivardžio pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 527, l. 485.

⁸⁵ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 397.

Lietuvos komunistų veikimas per Pasaulio lietuvių kongresą: vangumas, nemokėjimas, baimė

Pasaulio lietuvių kongreso „išnaudojimo kampanija“ gana gerai atspindi Lietuvos komunistų veiklą pirmoje Lietuvos Respublikoje. Daug ambicijų, planavimo, kalbų, lozungų, bet, veikiant menkomis jėgomis, neorganizuotai, nelegaliai ir neišmanant, tepavyko išleisti atsišaukimus ir juos platinti, kelti raudonas vėliavas ar šlietis prie streikų.

Pirmiausia buvo tariamasi, kaip elgtis per atidarymą, kai bus sakomos sveikinimo kalbos. Numatyta nekelti aštrių klausimų, bet paliesti problemas, tokias kaip laisvo žodžio ir laisvos spaudos nebuvimas, profsąjungų uždarymas, ligonių kasų darbo ir rinkimų į jas klausimai. Beje, numatyta pabrėžti, kad nors darbininkai yra blogai aprūpinti ir skurdžiai gyvena, jie „pasirengę ginti Lietuvos nepriklausomybę nuo Hitlerio“⁸⁶.

Kad ir vėluodami organizuoti savo veiksmus kongreso proga, komunistai bandė mobilizuoti darbininkus. Laiškuose rašoma, jog vyko mitingai ir pasitarimai („nušviečiant kongreso tikslus ir ką darbininkai turi padaryt“), tačiau labiau tikėtina, kad kliautasi pavieniais komunistais ar jų grupelėmis Kauno fabrikuose, o „mitingai“ tebuvo pavieniai pokalbiai su darbininkais, raginant juos jungtis prie vadinamųjų „išstojimų“.

Aktyvesni komunistų talkininkai buvo odininkai ir viešųjų darbų darbininkai. Minėtame rugpjūčio 8-osios pasitarime dalyvavo Solomonas Leiba, įvardytas „odininkų atstovu“, ir Bernardas Grinevičius, neva „bedarbių atstovas“⁸⁷. Iš odininkų buvo išrinktas atstovas „pasveikinti kongreso kairiuosius delegatus“, kuris turėjo surinkęs 400 odininkų parašus, taip pat Kauno bedarbių, dirbusių viešuosius darbus, atstovas, turėjęs 130 parašų⁸⁸. Prie komunistų „sveikintojų“ prisidėjo ir daugiau darbininkų iš „Spindulio“, „Raidės“ spaustuvių, „Liteks“ ir „Bekara-Kartonaž“ fabriku. Tarp jų buvo ne tik palankūs komunistams, bet ir socialdemokratams⁸⁹. Beje, *Lietuvos žinios* patvirtino, kad Kauno bedarbiai, viešųjų darbų darbininkai, „Raidės“ spaustuvės, „Liteks“ fabriko ir kitų įmonių darbininkai atsiuntė sveikinimus kongreso dalyviams su parašais⁹⁰, o Maskvoje leidžiamas komunistų laikraštis *Priekalas* keletą jų pacitavo⁹¹.

Bet svarbiausia darbininkų mobilizacijos priežastis buvo ne sveikinimai ar parašai po jais. Prieš pat kongresą VSD gavo informacijos, kad LKP Kauno rajono komitetas liepė kongreso atidarymo dieną darbininkams ir partijos nariams miesto sode prie Valstybės teatro budėti nuo 9 val. iki 23 val. Jiems taip pat buvo liepta su plakatais dalyvauti bendroje eisenoje (matyt, turėta omenyje nuo Valstybės teatro iki Karo muziejaus), o jei policija neleistų, turėtų pradėti triukšmauti⁹².

⁸⁶ 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, l. 489.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Kauneckis, J., „Viso pasaulio lietuvių kongresas“, *Lietuvos žinios*, 1935 rugpjūčio 17, nr. 186, 6.

⁹¹ „Lietuvos darbo masės kovoje dėl savo padėties pagerinimo, už demokratines laisves, prieš fašizmą“, *Priekalas*, 1935, nr. 9, 560–563.

⁹² 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, l. 489.

J. Vinickis rašė, kad kongreso atidarymo dieną, rugpjūčio 11-ąją, į miesto sodą prie Valstybės teatro, kur turėjo prasidėti kongresas, susirinko apie 1 000 darbininkų⁹³ („įvykių liudininkas“ F. Abekas teigė, kad dalyvavo 2 000⁹⁴, vėliau komunistų istorikai neva rado kompromisą – 1 500 dalyvių⁹⁵). Tačiau toks žmonių skaičius kelia abejonių. Vienas iš kongreso organizatorių R. Skipitis atsiminimuose mini, kad prie teatro susirinko daug daugiau žmonių nei tilpo tūkstančio vietų teatre. Jis taip pat rašė, jog prie teatro susirinko apie šimtas komunistų, kurie bandė triukšmauti, bet policijos buvo išvaikyti⁹⁶. Kitos dienos VSD dienyne yra paminėta, kad miesto sode buvo „kauniškės publikos“, tačiau neminimas joks skaičius⁹⁷.

Dar labiau kongreso atidarymo dienos įvykiai prie Valstybės teatro skiriasi J. Vinickio laiške ir VSD raportuose. Pasak J. Vinickio, per „išstojimą“ buvo iškeltas raudonas plakatas, jį pamatę darbininkai pradėjo spiestis prie jo, bet saugumo departamento pareigūnai bandė sulaikyti plakato nešėją, tuomet įvyko susistumdymas („žvalgyba ir policija pradėjo smaugti plakato nešėją, vienas darbininkas pradėjo smaugti žvalgybininką tokiu būdu iviko susidurimas“⁹⁸). VSD dokumentuose šis incidentas buvo fiksuotas, bet aprašytas kiek kitaip. Apie 16 val., kai kongreso dalyviai jau buvo visi suėję į Valstybės teatrą, Edvardas Rinkevičius (kurį VSD įvardijo buvus komunistu) miesto sode mėgino iškelti komunistinę vėliavą ir sušukti šūkius. Dar nespėjęs nei iškelti vėliavos, nei kažko sušukti, jis buvo pastebėtas ir skubiai suimtas. Kadangi raporte minimi du vėliavos kotai, matyt, tai buvo transparantas, plakatas, kurį turėjo iškelti du asmenys. Ant šio transparanto buvo užrašyta „Amnistija politkaliniams antifašistams“⁹⁹.

Kartu su E. Rinkevičiumi suimtas ir Lezeris Kaplanas, kuris, kaip buvo įtariama, veikė išvien su E. Rinkevičiumi. Išties pareigūnas, sulaikęs E. Rinkevičių, pastebėjo jį kiek anksčiau nei šis ėmėsi veiksmų, mat iš po skverno jam kyšojo medinis kotas. Pareigūnas jį sekė minioje ir pamatęs, kad šis kartu su kitu žmogumi ištraukė vėliavą ir mėgina ją išskeisti, prišoko prie jų. Apie pasipriešinimą pareigūno raporte nėra kalbama, tik L. Kaplanas bandė bėgti, bet buvo sulaikytas netoliese patruliuojančių pareigūnų¹⁰⁰.

Dėl veiksmų prie Valstybės teatro ir vėliau žygiuojant link Karo muziejaus, J. Vinickis pažeria kritikos „draugams“. Iškėlusį vėliavą E. Rinkevičių, jis pavadina „mopriečiu“, t. y. RP atstovu, kuris nebuvo partijos narys. E. Rinkevičiaus byla, saugoma LYA, išties yra trumpa, joje tėra informacija apie kalbamus įvykius, kortelė ir jokios informacijos, kad jis buvo partijos narys¹⁰¹. Tikrieji partijos nariai, nors ir turėjo, vėliavų bei plakatų neiškėlė ne tik prieš kongreso atidarymą, bet ir pasibaigus pirmam posėdžiui, kai kongreso delegatai su minia patraukė link Karo muziejaus. Remiantis kitais šaltiniais, komunistams buvo duotas

⁹³ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁹⁴ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 40.

⁹⁵ Petkevičienė, *JAV pažangiųjų lietuvių*, 111.

⁹⁶ Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva*, 396.

⁹⁷ 1935 08 12 VSP Kauno apygardos dienyne, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 545, l. 108.

⁹⁸ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

⁹⁹ 1935 08 12 VSP Kauno apygardos dienyne, l. 108.

¹⁰⁰ E. Rinkevičiaus ir L. Kaplano kvotos byla, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 681, l. 1.

¹⁰¹ E. Rinkevičiaus asmens byla, LYA, f. 77, ap. 28, b. 9438.

nurodymas žygiuoti kartu su delegatais ir kelti plakatus (vėliavas)¹⁰², bet, pasak J. Vinickio, komunistams dėl jų veikėjų neryžtingumo nieko nepavyko padaryti, nes paskirtieji „demonstracijų vadai“ (kurstytojai) nieko nepadarė¹⁰³.

Tai, kad nepavyko iškelti transparanto, nekludė vėliau komunistų istorikams teigti, jog „miesto sode <...> susirinko gausios darbininkų minios. Vos tik atvykus į kongresą prezidentui, buvo iškelta raudona vėliava su užrašu: „Laisvė politiniams kaliniams antifašistams“¹⁰⁴. Istorikė L. Petkevičienė teigė, kad iš viso kartu su E. Rinkevičiumi buvo suimta dar 10 demonstrantų. Tačiau jokie šaltiniai to nepatvirtina. Komunistų laiškuose buvo minimas vienas „moprietis“¹⁰⁵, o E. Rinkevičiaus kvotos byloje minimas tik kartu suimtas L. Kaplanas. Byloje yra dviejų policininkų raportai, taip pat jų kaip liudininkų apklausos protokolai, suimtųjų kratos ir kvotos protokolai, bet nė vienas dokumentas nenurodo buvus daugiau suimtųjų¹⁰⁶. Po kelių dienų abu suimtieji buvo paleisti, apie tai rašė tuometė spauda¹⁰⁷. Pasak F. Abeko, sužinoję apie suėmimą, jie ėjo pas Kauno apskrities policijos viršininką reikalaujami suimtuosius paleisti, neva dėl to suimtieji buvo gana anksti paleisti¹⁰⁸. Visgi pasitaikydavo, kad būdavo suimami ir labiau pasižymėję, ir ne kartą suimti komunistai, bet po kelių dienų jie paleidžiami¹⁰⁹.

Organizacinių sunkumų komunistams kilo ir per kitas Kongreso dienas, taip pat ir kitose veiklose. Pavyzdžiui, rugpjūčio 16 d. vėl planuota komunistų demonstracija („išstojimas“). Ši akcija komunistams deramai nepavyko, o priežastis buvo įprasta: „Mes ruošėm 16 rugpjūčio išstojimą, bet kadangi tas išstojimas buvo ruošiamas per dvi dienas ir jis buvo organizaciniai blogai pastatitas, pav. spaustuvinikams nebuvo perduota apie tai, antras parajonas apie tai nežinojo, tai išstojimas nevisai paviko. Visgi darbininku nemažai atviko, buvo apie pora šimtų, bet policija visus išskleido nedavė susiburt o pas mūsų draugus buvo iniciativos stoka. Apie ta išstojima nežinojo spaustuvinikai ir antras parajonas dėl to, kad raikomo sekretoriatas igaliavo perduoti apie tai antram raikomo sekretoriui, bet jis neperdavė nes jis kaip sakosi neturėjęs galimybės“¹¹⁰.

Taip pat ir už vadinamosios „darbininkų gegužinės“ organizavimą komunistai priskiria nuopelnus sau. Ji vyko Kauno priemiestyje, Lampėdžiuose, kur susirinko keli šimtai žmonių, daugiausia darbininkų. VSD agentų raportuose ši gegužinė buvo vadinama komunistų, t. y. jų sukviesta¹¹¹. Kaip rašyta *Lietuvos žiniose*, ją rengė odininkų profsąjunga¹¹², kurią stipriai veikė komunistai. Pasak Kauno komunistų, ji buvo organizuota paskubomis.

¹⁰² 1935 08 09 agento Tirio pranešimas, l. 489.

¹⁰³ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

¹⁰⁴ *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, 850–851.

¹⁰⁵ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

¹⁰⁶ LCVA, f. 378, ap. 4, b. 681.

¹⁰⁷ „Miesto sode kėlė raudoną vėliavą“, *Lietuvos žinios*, 1935 rugpjūčio 14, nr. 184, 7.

¹⁰⁸ Abekas, *Lietuva 1935 metais*, 47.

¹⁰⁹ Pavyzdžiui, 1935 m. rugpjūčio 5 d. buvo suimtas Juozas Bulavas, bet kitą dieną paleistas, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 825; 1936 m. kovo 30 d. sulaikytas vėliau pasižymėjęs ir tuomet jau komunistų naudai veikęs Juozas Banaitis, bet kitą dieną jis buvo paleistas, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 2365.

¹¹⁰ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 6.

¹¹¹ 1935 08 23 agento Tolivardžio pranešimas, l. 485.

¹¹² „Odininkų darbininkų gegužinė Lampėdžiuose“, *Lietuvos žinios*, 1935 rugpjūčio 16, nr. 185, 7.

J. Vinickis apibūdino komunistų veiklos tempus taip: „mūsų draugai nepripratę prie tokių tempų, kad per dvi dienas pranešt įmonių darbininkams apie gegužinę. Bendrai daugelis draugų nebuvo patenkinti kodėl tas viska taip greit viksta“¹¹³.

Gegužinėje dalyvavo ir keturi Pasaulio lietuvių kongreso dalyviai, taip pat dalyvavo ir liaudininkų bei socialdemokratų atstovų, kurie kalbėjosi su komunistais dėl bendrų veiksmų, t. y. „liaudies fronto“. VSD agentas Tiris pranešė, kad į gegužinę atėjo liaudininkų veikėjos F. Bortkevičienė ir Sabakonytė (kviestas ir vienas liaudininkų lyderių Mykolas Šleževičius¹¹⁴). Beje, *Lietuvos žinių* žinutėje rašoma neva vienas iš užsienio lietuvių teigęs, kad „Lietuvos darbininkai turi kovoti *bendru liaudies frontu*“. Kalbėtojas veikiausiai buvo komunistas ir stengėsi paveikti darbininkus, sudaryti su komunistais frontą. Tokios žinutės pasirodymas liaudininkų laikraštyje *Lietuvos žinios* reiškia, kad bent dalis partijos nebuvo absoliučiai prieš tokią idėją¹¹⁵. Tačiau jų bandymai tartis buvo labai nekonkretūs, to nevengė pripažinti net patys komunistai¹¹⁶.

Kitas šio renginio dalyvis, komunistuojantis socialdemokratas H. Valečka prisiminė, kad čia buvo ir J. Paleckis, sakęs ugningą kalbą nemažam apie jį susispietusių žmonių rateliui. Tiesa, H. Valečkos atsiminimai gana nepatikimi – jis stengėsi rašyti detalai, su dialogais, įvykiais, datomis, tačiau esama nemažai faktinių neatitikimų, kurie verčia abejoti ir kitų faktų tikrumu. Pavyzdžiui, kongreso atidarymo savaitės dieną autorius sumaišo (nurodo buvus ketvirtadienį), be to, kad kongresas vyko stadione, kur jis su draugais „patogiai įsitaisė ant žolės“. Net jeigu ir galima sumaišyti vietą, tai sugalvoti, kad stebėti kongresą įsitaisė ant žolės, nors kongresas vyko uždarame teatre, vadinas, įvykiai stipriai maišomi. Be to, ir gegužinės data ne ta, rašo, kad ji buvo sekmadienį, nors iš tiesų vyko rugpjūčio 15 dieną, ketvirtadienį, kuri buvo nedarbo diena. Nors tai nėra itin svarbūs faktai, bet verčia abejoti, ar kituose kartais pernelyg detalai pateiktuose faktuose nesama apsirikimų¹¹⁷. Todėl H. Valečkos atsiminimais nesiremiam. Visgi, matyt, J. Paleckis tikrai dalyvavo renginyje, nes jeigu dalyvavo F. Bortkevičienė, tai jis buvo daug palankesnis komunistams.

Faktiškai komunistų planuotos veiklos nepavyko. Iš vienos pusės, gerai veikė policinis aparatas, bet, iš kitos pusės, patys komunistai buvo gana pasyvūs, jų vadai nedalyvaudavo bijodami suėmimo (nes juos lengvai galėjo atpažinti), o darbininkai ir kiti prijaučiantieji taip pat prisibijoję.

Išvados

1. LKP lyderiams Maskvoje pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas buvo gera proga, naudojantis besikeičiančia Kominterno taktika, gauti tribūną agitacijai, problemoms iškelti, parodyti, kaip gyvena Lietuvos darbininkija, taip pat suartėti su kitomis opozicinėmis

¹¹³ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 6.

¹¹⁴ Ibid., l. 5.

¹¹⁵ „Odininkų darbininkų gegužinė Lampėdžiuose“, 7.

¹¹⁶ 1935 09 10 Irklo (Miklo) laiškas, l. 4.

¹¹⁷ Valečka, Henrikas, *Atsiminimai* (rašyti 1965–1969 m.), l. 226–228.

partijomis tariantis dėl bendrų veiksmų. Panašius tikslus (galbūt informuoti apie Z. Angariečio poziciją) kėlė ir JAV komunistų delegatai. Daug nuveikti kongrese jiems nepavyko, bet jų dalyvavimas buvo matomas. Jie dalyvavo diskusijose, išsakė savo poziciją, parengė pareiškimą-atsišaukimą. Kai kuriems žmonėms, sprendžiant iš jų atsiminimų, delegatai ir jų kalbos įsiminė, jie buvo matomi kaip autoritetai (kai kas turėjo jų nuotraukas, adresus JAV).

2. Pavėluotai gavę informaciją apie galimybes paveikti kongresą, LKP veikėjai Kaune ėmėsi skubotai ieškoti susitarimo su socialdemokratų ir liaudininkų partijomis (formuoti liaudies frontą). Kreipėsi į jų pagrindinius veikėjus, bet tai darė ne patys, o per prijaučiančius darbininkus. Šie neturėjo patirties ir tokia taktika kitai pusei nekėlė didelio pasitikėjimo, dėl to susitarti nepavyko. Visgi praraja ir nepasitikėjimas tarp šių jėgų buvo pernelyg didelis, kad jų vadovybės galėtų sutarti.

3. Lietuvos komunistai veikė ir savarankiškai. Pirmiausia jie ėmė organizuoti darbininkų demonstraciją prie Valstybės teatro, tačiau dėl iniciatyvos stokos, prasto vadovavimo ir pačių vadų nedalyvavimo demonstracija nepavyko: dalyvių buvo nedaug, o veikė tik komunistams prijaučiantys nepartiniai, kuriuos suėmė nespėjus iškelti savo vėliavą, tuo metu komunistai, įpareigoti iškelti transparantus, to nepadarė. Kitomis kongreso dienomis rengtos demonstracijos taip pat nepavyko dėl panašių priežasčių: iniciatyvos stokos, neorganizuotumo, ryšio trūkumo ir pan. Lietuvos komunistai, nors ir bandė veikti per kongresą, kitaip nei istorikai rašė sovietmečiu, nieko rimto padaryti nepavyko.

Literatūra

- Abekas, Fredas, *Lietuva 1935 metais*. Čikaga: Vilnis, 1935.
- Atamukas, Solomonas, *LKP kova prieš fašizmą, už tarybų valdžią Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
- Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Yla, Stasys, *Komunizmas Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2012.
- Kasperavičiūtė, Vitalija, *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 m.*: daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2011.
- Lietuvos komunistų partijos atišaukimai: 1935–1940 metai*, 4 t. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
- Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2. Vilnius: Mintis, 1968.
- Petkevičienė, Leokadija, *JAV pažangiųjų lietuvių visuomeninė-kultūrinė veikla 1933–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1969.
- Skirius, Juozas, *Lietuvos valdžios ryšiai su JAV lietuviais 1926–1940 metais: suartėjimo kelių paieška*. Vilnius: LEU leidykla, 2016.
- VII конгресс Коммунистического интернационала и борьба против фашизма и войны: сборник документов*. Москва: Издательство политической литературы, 1975.
- Ватлин, Александр, *Коминтерн: идеи, решения, судьбы*. Москва: РОССПЕН, 2009.
- Маккензи, Кермит, *Коминтерн и мировая революция 1919–1943*. Москва: Центрполиграф, 2008.

THE FIRST WORLD LITHUANIAN CONGRESS IN KAUNAS AND COMMUNIST ATTEMPTS TO INFLUENCE IT

Summary. In this paper we analyze the Lithuanian Communist diaspora and attempts by Lithuanian Communists to influence the First World Lithuanian Congress, which was held in Kaunas in August 1935. This congress interested not only U.S. Communists, but also Lithuanian Communists based in Moscow. Their leader Zigmas Angarietis corresponded with the U.S. Lithuanian Communist Antanas Bimba and sent him suggestions on how to act at the congress. Delegates who were sent to the congress took into account those proposals and added their own: to get an opportunity for propaganda speeches, to call attention to the problems of Lithuanian workers, to show other delegates how workers and peasants in Lithuania live, and to raise questions about the state of democracy in Lithuania.

Communist delegates were unable to do much at the congress, but they were active in discussions, they filed a petition with the signatures of about 14,000 people from the Lithuanian diaspora. On the last day of the congress, these delegates wrote and spread a proclamation condemning the congress, and adopted resolutions calling on the Lithuanian opposition to President Antanas Smetona's rule to unite under the "Popular Front" banner.

Lithuanian Communists tried to arrange an agreement with Social Democratic and Peasant-Populist Party leaders to act together. There were a few meetings, but because of overall opinion differences and mutual distrust, these attempts failed. Local Lithuanian Communists, who of course could not be delegates of a diaspora congress, tried to be active near the congress hall, to raise red flags, and to hold a demonstration, but these attempts also failed. Nevertheless in this paper these are shown as good examples of everyday Lithuanian Communist activities, their methods, and their difficulties.

Keywords: First World Lithuanian Congress, Comintern, Communists, Communism, illegal anti-state activities, Lithuanian Communists, interwar Lithuania.